

Operasjon Dagsverk 2004: Sør-Afrika 10 år etter apartheid

Camilla Houeland

10 år er gått siden det første demokratiske valget i Sør-Afrika. 27. april 1994 kunne for første gang alle over 18 år – hvite som svarte – stemme på sine ledere. Dagen markerte den offisielle avskaffelsen av apartheid. Sør-Afrika har innført omfattende reformer, men sporene etter det rasiske og undertrykkende regimet sitter dypt og vil fremdeles ta lang tid å slette. Noen av de største utfordringene for det nye Sør-Afrika er fortsatt rasisme, kriminalitet og vold og ekstrem ulikhet mellom fattig og rik. Disse henger sammen med hverandre og må ses i lys av historien.

- Hvordan er den nære forhistorien til dagens voldsbruk i Sør-Afrika?
- Hvor langt har Sør-Afrika rukket å fjerne seg fra sin nære forhistorie?
- Hvilke utviklingshindre sliter Sør-Afrika med i dag?

Apartheidhistorien

I 1948 vant Nasjonalistpartiet (NP) valget i Sør-Afrika. Apartheidstaten delte befolkningen inn i 4 rasegrupper: hvite, indere (asiater), fargete og svarte. Rasegruppene ble fysisk, sosialt, politisk og kulturelt atskilt.

Tanken om atskillelse var ikke ny. I 1948 var Sør-Afrika allerede et sterkt rasedelt samfunn

preget av dyp rasisme. Men NPs seier markerte en endelig befestelse av raseskillet i landet. Det nye styret fikk igjennom en rekke nye lover og regler – om ulikhet mellom «rasene», mer ulike økonomiske og politiske rettigheter, hvor folk kunne bo, bevege seg, hvor barn og unge kunne gå på skole og hvem de kunne være kjærest med osv.

Motstand og statsbrutalit

Apartheidstaten var en totalitær stat som kontrollerte alle sider av samfunnet – statsapparatet, rettsvesenet, mediene, skolen og økonomien. Og de styrende prøvde å kontrollere sine motstandere. Men selv om staten var overlegen i ressurser og makt, klarte de styrende aldri å kneble motstanden mot apartheid og folkets kamp for like rettigheter.

På 1950-tallet brøt det ut voldelige sammenstøt da myndighetene forbød svarte kvinner å brygge øl for salg og nektet svarte å flytte fritt inn til byene. I 1960 ble det arrangert fredelige massedemonstrasjoner mot passlovene, som sa at svarte måtte bære pass som ga dem tillatelse til å oppholde seg i byene. Over 100 mennesker ble drept av politiet og flere ble arrestert. Organisasjonene som sto bak demonstrasjonene og som var de mest sentrale motstanderne av apartheid – Den afrikanske nasjonalkongressen (ANC) og Den panafrikanistiske kongressen (PAC) – ble forbudt. Det sørafrikan-

Apartheid betyr atskilthet og var en politisk filosofi basert på rasisme og nasjonalisme. Rasismens ide om «raserenhet» dannet grunnlag for det politiske prosjektet apartheid.

Hva særpreget apartheidstaten?

Glade jenter i Sør-Afrika.

Foto: Sigurd Jorde/Fellesrådet for Afrika

Sør-Afrika 10 år etter apartheid

Hva forbinder du med ANC, PAC og Soweto?

Hva menes med regnbue-nasjonen Sør-Afrika?

Hva vil det si at 1970-tallet var endringstider i Det sørlige Afrika?

Studentenes og Akademikernes Internasjonale Hjelpfond er ODS samarbeidspartner for 2004. De innsamlede pengene skal gå til anti-vold-prosjekter i Sør-Afrika.
Se: od.no og saih.no

ske kommunistpartiet (SACP) var allerede forbudt. Omtrent samtidig som ANC's leder, Albert Luthuli, var i Oslo for å motta Nobels fredspris for ANC's fredelige motstand, bestemte ANC seg for **å ta til våpen**. Den fredelige motstanden virket nytteløs. Motstanden fortsatte, men etter forbud og utallige arrestasjoner av ledere, klarte staten foreløpig å tøyte opprøret. Ledere, som Nelson Mandela, satt i fengsel som politiske fanger og andre ble tvunget i eksil i nabolandene og i Europa. ANC ble bygd videre fra eksil. Først i 1973 erklærte FN apartheidregimet for en forbrytelse mot menneskeheten.

Svart bevissthet og ny giv i motstanden

I 1976 demonstrerte tusenvis av elever i den svarte bydelen **Soweto** mot at skolene måtte bruke nasjonalistenes språk, afrikaans, i undervisningen. Språksaken fikk begeret til å renne over. Skoleverket utdannet svarte til billig arbeidskraft for de hvite og ble opplært til å tro at de var mindre verdt en hvite. Ungdommen var inspirert av den svarte bevissthetsfilosofien til **Steve Biko**. Ifølge denne skulle svarte være stolte over å være svart og ikke la seg fortelle av hvite verken hvem som var best egnet til å styre landet eller hvordan verden hang sammen. 13 år gamle Hector Zolile Peterson var den første som ble skutt og drept av politiet. I løpet av året spredte demonstrasjonene seg til resten av landet, og samlet farget, indisk og afrikansk skoleungdom og lærere i felles front mot apartheidsystemet. Over 1000 skoleungdommer ble drept.

1970-tallet var **endringstider** i hele Det sørlige Afrika. Mosambik og Angola ble frigjort fra Portugal i 1974 og 1975, Zimbabwe fra Ian Smith-regimet i 1980. Den sørafrikanske staten så med frykt på dette og startet en offensiv politikk for å **destabilisere** nabostatene.

Myndighetene i Sør-Afrika var redde for at de nylig frigjorte statene skulle støtte anti-apartheidmotstanden. Noe de også gjorde.

Inspirert av svart bevissthetsfilosofi og kolonifrigjøringen i nabolandene spredte motstanden seg på ny over hele landet, og resten av 1970- og 1980-årene forble konfliktfylte. En rekke organisasjoner som student- og elevorganisasjoner, fagbevegelse og kvinneorganisasjoner samlet seg i motstanden mot apartheid. De oppfordret til boikott av hvite butikker, skoler og andre institusjoner som var med på å opprettholde apartheidsystemet. Staten svarte med omfattende bruk av vold. I 1985 ble det innført unntakstilstand, som åpnet for massearrestasjoner, tortur og forfølgelse av motstandsbevegelsen. I løpet av seks måneder ble 25 000 fengslet, inkludert tusenvis av mindreårige, og 80% av disse ble torturert. Flere ledere ble også drept. Militære ble satt til å kontrollere de svarte områdene. Men motstanden fortsatte mer spontant og mindre organisert. Ungdom og studenter sto i spissen for en motstand som etter hvert også selv bar preg av vold og mangel på samarbeid.

Samtidig som staten og motstanden ble mer aggressiv, begynte den hvite regjeringen å se seg om etter andre veier ut av konflikten. Internt var landet begynt å bli uregjerlig. Og økonomien slet etter internasjonale sanksjoner – oljeboikott m.m.

Overgang – og fortsatt vold

I 1990 holdt daværende president deKlerk sin berømte tale i parlamentet: ANC, PAC og SACP ble **legalisert** (lovlige organisasjoner). Unntakstilstanden ble opphevet, og politiske ledere ble frigitt. Tre lange år med **forhandlinger** mellom blant annet NP og ANC startet. I denne perioden ble apartheidregimet **gradvis myket opp**. Likevel ble flere drept i løpet av disse tre årene enn i resten av apartheidtiden. Mellom 1990 og 1994 ble over 10 000 mennesker drept i den politiske volden som brøt ut.

Denne perioden var preget av svart-mot-svart-vold. Apartheidregimet framprovoserte konflikt mellom ulike svarte grupper. Samtidig gjorde det våpen tilgjengelig for noen svarte. Spesielt ble andre svarte grupper satt opp mot ANC. Mange fryktet at Sør-Afrika ikke var modent for demokrati og at overgangen til svart styre ville føre til økt vold og konflikt. Det var denne frykten apartheidregimet håpet på da de støttet og nørte opp under konflikten mellom svarte. Etter 1994 har det likevel bare vært få og sporadiske tilfeller av politisk vold.

I overgangen mellom en totalitær, kontrollerende militærstat til et åpent demokrati er det vanlig at det skapes et **makttomrom**. Da mili-

Sør-Afrika 10 år etter apartheid

Til kamp mot apartheidregimet.

Foto: Fellesrådet for Afrika

Drøft hvilke overveieringer en sannhetskommisjon må gjøre i spennet mellom et mildt og et strengt oppgjør med tidligere tiders overgripere.

Bruk mediene til å beskrive aids-situasjonen i Sør-Afrika nærmere.

Ut fra det du vet om voldsbildet i Sør-Afrika i dag: Var det riktig å møte apartheidregimets voldsbruk med motvold?

tærapparatet skulle trekkes ut fra svarte områder – og før sivile maktstrukturer var etablert – grep kriminelle (lokale og internasjonale) muligheten til å etablere seg i Sør-Afrika. Slike etableringer av kriminelle kjenner vi igjen fra andre overganger, etter Berlinmurens fall og oppløsningen av Sovjetunionen. Sør-Afrikas geografiske beliggenhet og moderne infrastruktur har gjort etablering der lukrativt for internasjonal kriminalitet, blant annet narkotikatraffikk. Både russisk, italiensk, gresk, nigeriansk og en rekke andre internasjonale kriminelle grupper opererer i landet.

Sannhets- og forsoningskommisjonen

En av de viktigste sakene for forhandlinger om overgang var hvordan det nye styret og samfunnet for øvrig skulle forholde seg til historiens overgrep. ANC ønsket egentlig et omfattende rettsoppgjør, men Nasjonalistpartiet fikk forhindret dette. Partiene ble derfor enige om et kompromiss – Sannhets- og forsoningskommisjonen (TRC) med tidligere fredprisvinner biskop Tutu som leder. Kommisjonens oppgave ble å kartlegge politisk motiverte menneskerettighetsbrudd i perioden 1960 til 1993.

Både ofre og overgripere stilte som vitner under kartleggingen der over 20 000 vitner avla forklaring i løpet av de første to årene. Skoler og samfunnshus over hele landet ble arena for høringer som ble sendt direkte på tv og radio. Mange ble sjokkert over hvor omfattende volden hadde vært. Over 7000 overgripere gikk videre til amnestikomiteen som skulle vurdere om deres overgrep kunne ses som politisk motiverte. Disse ble gitt amnesti – fritak for strafforfølgning. Som et ledd i forsoningspolitikken ønsket man å komme sammen og tilgi hverandre som en start på en ny æra for landet. De som ikke kunne vise til politiske motiver, ble imidlertid ført videre til rettsapparatet for strafforfølgning. Ofrene for overgrepene ble videresendt til Oppreisnings- og rehabiliteringskomiteen. Denne ga anbefalinger for hvordan man kunne hindre at noe slikt skjedde igjen og anbefalinger for erstatninger til ofrene.

Den ikke-rasistiske regnbuenasjonen

Kravet om like politiske rettigheter ble på mange måter innfridd med valget i 1994 og med den nye grunnloven som ble vedtatt i 1996. Denne grunnloven tar uttrykkelig avstand fra rasisme. Biskop Tutu innførte tanken

om regnbuenasjonen Sør-Afrika. Etter 1994 skulle folket bygge et land der alle tilhørte den sørafrikanske nasjonen først og fremst og ikke en eller annen mindre etnisk gruppe. Men regnbuenasjonen skal akseptere det **mangfoldet av grupper** som finnes i Sør-Afrika. I dag er det **11 offisielle språk** i landet.

Den nye grunnloven er en av verdens mest liberale – især den delen som omhandler forbud mot å diskriminere. Loven sier at ingen person kan diskrimineres på grunnlag av kjønn, rase, etnisk eller sosial bakgrunn, kultur, seksuell orientering mm.

ANC vant valget i 1994 med 62% av stemmene, men alle partier med mer enn 10% i parlamentet hadde krav på å få ministre i regjeringen. ANC, med Nelson Mandela som president, dannet en «samlingsregjering av nasjonal enhet» sammen med NP og Inkatha Frihetspartiet (IFP). NP skiftet senere navn til Nye Nasjonalistpartiet (NNP) for å vise at de var villige til å tenke nytt og riste av seg apartheidhistorien. I august 2004 erklærte lederen av NNP at partiet vil nedlegge seg selv neste år og gå inn i ANC.

Det er til nå avholdt tre landsomfattende valg og to lokalvalg i Sør-Afrika. Alle er gjennomført på fredelig og demokratisk vis. ANC har økt sin oppslutning til nesten 70%. Nelson Mandela trakk seg som president etter en regjeringsperiode, og **Thabo Mbeki** overtok og sitter nå i sin andre og siste periode. På tross av tiltak og lover som dette, sitter rasismen dypt i det sørafrikanske samfunnet, og det er langt igjen for regnbuenasjonen. Sør-Afrika er kontrastenes land – også i dag. Selv om alle har like rettigheter ifølge loven, betyr ikke det at alle har lik tilgang på ressurser. Den økonomiske ulikheten etter 350 år med hvit utnyttelse og økonomisk kontroll har endret seg lite på 10 år. Sør-Afrika har verdens nest største skille mellom rike og fattige. De 20% rikeste sørafrikanerne kontrollerer 66,5% av landets inntekter, mens de fattigste 20% deler 2% av landets inntekter. Selv om regjeringen har innført politiske virkemidler for å endre skillene, har de økonomiske forskjellene mellom hvite og svarte endret seg lite. Noen svarte er blitt rike, men flertallet er like fattig som under apartheid. Selv om den politiske likheten er der, er det langt igjen til kravet om økonomisk utjevning, som ANC og andre kjempet for, blir innfridd. Vedvarende og omfattende økonomisk ulikhet bidrar også til økt kriminalitet og vold.

Enorme klasseskiller

Apartheidregimet har etterlatt seg en **voldskultur som er vanskelig å få bukt med**.

Sør-Afrika 10 år etter apartheid

Mandela og de Klerk fikk Nobels fredspris – samtidig. Hvorfor?
Foto: Fellesrådet for Afrika

Hvor langt er spørsmålet om eiendomsrett til jord kommet i Sør-Afrika?

Diskuter hva som er de viktigste utfordringene for Sør-Afrika i dag.

Hvorfor er det viktig for norsk ungdom å engasjere seg i utviklingen i Sør-Afrika?

Konflikter og uoverensstemmelser ble møtt med vold og brutalitet. Både staten og motstandsbevegelsen utførte vold. I dag fortsetter en hel del mennesker å bruke de samme metodene og handlingene. Av det internasjonale politisamarbeidet Interpols 95 medlemmer lå Sør-Afrika i 2000 på første plass i kategoriene vold, voldtekt og grovt ran. Politiet er anklaget for ineffektivitet, rot og korrupsjon. I tillegg er mange politifolk blitt drept, noe som fører til frykt for å etterforske de større kriminelle gruppene. De siste årene har voldskurvene likevel vist tegn til stabilisering og delvis nedgang.

Vold og kriminalitet hindrer frihet og utvikling. Mange sørafrikanere tør ikke gå ut etter mørkets frambrudd, og store byområder ligger øde etter at næringslivet har trukket seg ut av frykt for ran og overfall. Spesielt kvinners frihet innskrenkes: En av fire jenter blir voldtatt før de fyller 16 år. Forholdet mellom kjønnene er preget av store skjevheter. Dette er et tegn på frustrasjon over en vanskelig hverdag; men viser også en destruktiv og farlig holdning til kvinner. En skoleundersøkelse om holdninger til seksualitet viste at både jenter og gutter ned til 12-årsalderen ikke visste at voldtekt var ulovlig, og at mange gutter ikke så det som galt.

Vold og kriminalitet

Sør-Afrika er et ungt land på flere måter. Over 40% av innbyggerne er under 15 år og en tredel av dem bor i hushold som lever for under 1000 kroner i måneden. Nesten alle de fattige er svarte.

Under kampene på 1980-tallet sto svart ungdom i spissen – og mange ofret skolegangen sin for frihetskampen. Selv om grunnskolen er blitt obligatorisk, er det fremdeles mange svarte og fattige som ikke får skolegang. Det kan skyldes at de ikke har mulighet til å komme seg til skolen, eller at skolen de søker til, er for dårlig. Noen må dessuten prioritere å tjene til livets opphold framfor å gå på skole. Fattigdom fører også med seg helseproblemer som igjen nedsetter læringsevnen. I tillegg kommer aidsproblemet som gjør at mange barn må ta seg av sine søsken etter at foreldrene er døde av denne sykdommen.

Ungdom

Ifølge tall fra FN (WHO/UNAIDS) er om lag 20% av den sørafrikanske befolkningen mellom 15 og 49 år smittet av hiv/aids. Hiv

øker kraftigst blant unge mellom 15-20 år. Ungdom er spesielt utsatt for vold og kriminalitet – og for å begå slike handlinger. Dette har flere og kompliserte årsaker. 35% av ungdom blir slått av sin lærer, og 29% av sine foreldre. Rasisme og fattigdom er også viktige årsaker. Blant annet er ungdom mest utsatt for arbeidsledighet – det er nesten 40% arbeidsledighet i landet og over 50% blant ungdom. Fattigdom er ikke i seg selv en årsak til vold, men i Sør-Afrika oppfatter folk gjerne ulikheten som dypt urettferdig. Og noen spør seg hvorfor man skal slutte å ta fra de hvite bare fordi systemet er blitt demokratisk.

Men langt fra alle ungdommer er kriminelle – eller deprimerte. En undersøkelse blant sørafrikansk ungdom rapporterer at 88% av de spurte er enten veldig lykkelige eller lykkelige. Bare tre prosent sa de var litt eller veldig ulykkelige. Deres viktigste bekymringer var kriminalitet, hiv/aids og overgrep mot barn.

Ungdommen er også Sør-Afrikas viktigste ressurs. Det er dagens ungdom som skal bryte med mønstrene fra apartheidtiden når det gjelder rasisme så vel som voldskulturen. Ungdom går også i dag i spissen for organisasjoner som jobber for endringer i samfunnet, både økonomisk fordeling, hiv/aids og voldsforebyggende tiltak. De kulturelle uttrykkene, som gjennom musikk, viser også en kreativ og nyskapende generasjon som ønsker å gjøre noe for et bedre Sør-Afrika.

Krav om økonomiske forbedringer

De første årene etter at apartheid ble avviklet, var det sørafrikanske sivilsamfunnet på mange måter paralyserert. I tiår hadde de stått samlet i kamp mot apartheid og med dem som i dag sitter i regjering. Da apartheid var overvunnet, oppsto et tomrom. Og det var vanskelig for organisasjonene å kritisere sin egen frigjører.

De siste årene er nye og kritiske organisasjoner kommet på banen – og en fellesmarkør er at de jobber for sosiale og økonomiske rettigheter. Organisasjoner som Anti-privatiseringsforum (APF) og De landløses bevegelse (LPM) ønsker fortlgang i den økonomiske utviklingen/utjevningen. De mener endringer skjer for seint eller går i feil retning. Organisasjonene kjemper for at land, strøm, hus og tilgang på vann skal være rettigheter som alle har krav på – ikke et gode som noen er heldige nok til å ha tilgang på.

Regjeringen har sørget for tilgang på disse rettighetene for mange. 1,5 millioner hus er bygd etter 1994. Samtidig blir fattige familier kastet ut fra hjemmene sine fordi de ikke har råd til å nedbetale lån. Og befolkningsøkningen og tilflyttingen til byene skjer forttere enn regjeringen klarer å levere. Fremdeles eier de hvite 80% av jorden, selv om de bare utgjør 15% av befolkningen. APF og LPM mener det er uverdige for regionens rikeste land. De kritiserer regjeringen for å føre en liberalistisk økonomisk politikk som tar mer hensyn til det hvite, rike næringslivet enn til de fattige.

Alle arbeidsoppgaver og nettadresser:
se under.

Camilla Houeland
er leder for Fellesrådet for Afrika